

СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧНІВ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, СТРУКТУРА

У статті запропоновано визначення змісту понять "суспільствознавча галузева компетентність" і "суспільствознавча предметно-курсова компетентність" та з'ясовано структуру цих компетентностей. Зроблено висновок про те, що формування компонентів галузевої та предметно-курсівих суспільствознавчих компетентностей має здійснюватися з урахуванням таких змістових ліній: людина у самоусвідомленні власної сутності; людина у взаємодії із людьми і природою; людина в професійній діяльності і громадянській активності.

Ключові слова: суспільствознавство, компетентність, освітній стандарт.

Постановка проблеми. Якщо зміст і структура предметної історичної компетентності вивчені і висвітлені у науково-методичній літературі досить повно (К. Баханов, О. Пометун та ін.), то зміст і структура суспільствознавчої компетентності та її місце в кластері освітніх компетентностей потребують окремого дослідження. Таке завдання актуалізується практичною потребою реалізації компетентнісного підходу в навчанні суспільствознавчих предметів і курсів на засадах вимог нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

Метою нашої статті є визначення змісту понять "суспільствознавча галузева компетентність" і "суспільствознавча предметно-курсова компетентність", з'ясування структури цих компетентностей.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, зауважимо, що розуміти зміст поняття "компетентність" ми будемо так, як це визначено у державних стандартах початкової, базової і повної загальної середньої освіти, а саме: компетентність – це набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Уточнимо, що компетенції (суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини) нормативно визначає держава у текстах державних стандартів та навчальних програм як конкретне суспільне і державне замовлення на результати освіти.

Учитель на уроках формує і розвиває учнівські компетентності, завдяки яким діти можуть опанувати нормативно визначені компетенції.

Тобто, компетенція і компетентність – це дві взаємопов'язані характеристики цільової спрямованості сучасної освіти. Вони поєднані, але різні за сутністю. Саме тому компетенції не можуть бути складовими компетентності і навпаки.

Аналіз тексту одного з основних документів у сфері базової і повної загальної середньої освіти – нового Державного стандарту – дає підстави стверджувати, що запропоновані щодо суспільствознавчої компетентності формулювання, є нечіткими і недосконалими.

По-перше, стандарт визначає громадянську і соціальну компетентності ключовими. У той же час, основними змістовими лініями освітньої галузі "Суспільствознавство" визначені лінії: людина в соціальній сфері, людина в суспільно-політичній сфері. Це дає підстави стверджувати, що соціальна і громадянська компетентності є складовими суспільствознавчої. Саме про це пишуть у своїх дослідженнях А. Старева і З. Возна. Тотожний підхід закріплений у стандарті початкової освіти: метою освітньої галузі "Суспільствознавство" визнається особистісний розвиток учня, формування його соціальної і громадянської компетентностей.

Відповідно до запропонованого підходу суспільствознавча компетентність повинна включати до свого складу соціальну і громадянську. А оскільки останні – ключові, то суспільствознавча компетентність має позиціонуватися як "надключова". Але той же стандарт зазначає, що суспільствознавча та історична компетентності належать до предметних (галузевих) компетентностей. У результаті отримуємо абсурдний результат: предметна суспільствознавча компетентність має структурно поєднувати ключові соціальну і громадянську компетентності.

По-друге, у стандарті термін "суспільствознавство" вживається абсолютно некоректно. Так, назва освітньої галузі звучить як "*Суспільствознавство*". У свою чергу, галузь у власній структурі містить *суспільствознавчий* компонент, який, у свою чергу, має відображати основи, крім інших, окремого інтегрованого курсу *суспільствознавство*. Тобто термін "суспільствознавство" використано у трьох різних значеннях без пояснення відмінностей: як освітня галузь, як частина цієї галузі, як окремий інтегрований курс (хоча реально курсу з такою назвою не існує).

Висловлені зауваження свідчать про відсутність понятійно-термінологічної і класифікаційної чіткості у підходах до визначення суспільствознавчої компетентності учнів. А це, у свою чергу, створює комплекс похідних методичних проблем для вчителів-практиків, які зобов'язані формувати компетентності на кожному уроці.

Варто зазначити, що Державний стандарт не розрізняє предметні і галузеві компетентності. Вони позиціонуються як синонімічні за звичним, у гіршому розумінні, підходом, знайомим учителям на прикладі типологізації підручників для старшокласників: коли підручники для двох різних рівнів профільного навчання (стандарту й академічного) визнають "універсальними" з позначкою "стандарт / академічний". Мовляв, тут написано академічний, а для стандарту вчитель відмінує необхідне. За цією аналогією ми і розуміємо підхід до визначення компетентності як "предметної (галузевої)".

Очевидно, що освітня галузь і навчальний предмет не тотожні поняття. Інакше було б достатньо колишньої радянської "предметної розбивки" змісту освіти. Якщо ж галузь охоплює кілька навчальних предметів, то і галузева компетентність є надпредметною і це повинно бути якимось чином відображено в самій назві такої компетентності.

Виходячи з цього, визначимо суспільствознавчу компетентність все-таки як галузеву, а не предметну, оскільки, де-факто, існує освітня галузь "Суспільствознавство", але відсутній однойменний навчальний предмет. На нашу думку, *суспільствознавча галузева компетентність* – це інтегрована здатність, що набувається учнем протягом усього навчання у школі в процесі опанування історичного і суспільствознавчого компонентів освітньої галузі "Суспільствознавство" відповідно до змістових ліній державних стандартів.

Очевидно, що складові галузі – окремі навчальні предмети і курси, які викладаються відповідно до двох освітніх стандартів: початкової та базової і повної загальної середньої освіти.

В. Лозова в "Енциклопедії освіти" визначила навчальний предмет як педагогічно адаптований і ціннісно зорієнтований зміст конкретної науки, певної галузі діяльності, в якому представлено дидактично обґрунтовану систему знань (поняття, теорії, методи, факти, світоглядні й морально-естетичні ідеї, напрями практичного застосування тощо), умінь, навичок, відібраних відповідно до цілей навчання, вікових можливостей тих, хто навчається [1: 537].

Якщо ж узяти до уваги процесуальну складову навчання, то навчальний предмет – це засіб реалізації змісту освіти чи передавання змісту освіти за допомогою педагогічного інструментарію. Відповідно, навчальний предмет складається з двох блоків: частини змісту освіти та засобів для засвоєння змісту, розвитку і виховання учнів.

Поняття "навчальний предмет" у педагогічній літературі часто некоректно замінюють поняттями "навчальна дисципліна" і "навчальний курс".

Значимо, що поняття "навчальна дисципліна" переважно співвідноситься з системою вищої освіти. Так, у вітчизняних галузевих стандартах вищої освіти зазначається, що "навчальна дисципліна – це педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи будь-якої галузі діяльності (або сукупності різних галузей діяльності) із визначенням потрібного рівня сформованості у тих, хто навчається, певної сукупності вмінь і навичок" [2: 55].

Поняття "навчальний курс" переважно вживається для визначення строку вивчення предмета чи дисципліни. У системі середньої освіти поняття "навчальний курс" часто використовується як синонім поняття "навчальний предмет", але для його окремої частини, що вивчається в конкретному класі, наприклад, історія України у 7-му класі, історія стародавнього світу. Навчальні курси існують у межах предмета. Крім того, існує поняття "елективний курс / курс за вибором", яке вживається для визначення системи знань, що доповнює, поглиблює чи розширює навчальний предмет і вивчається у коротший строк та факультатив / факультативний курс.

Основна відмінність між факультативом і елективним курсом полягає у тому, що перший є обов'язковим, обирається лише частиною учнів і заняття винесені за сітку годин у розкладі, а другий – обов'язковий, обирається кожним учнем і заняття включені до розкладу як інші уроки. Проект концепції профільного навчання визначає, що курси за вибором входять до обов'язкової частини навчального плану. Курси за вибором можуть вибиратися не тільки згідно з обраним профілем, але й за власним бажанням учня, який хоче поглибити свої знання з певних дисциплін. Необхідно враховувати можливість зміни учнями курсу за вибором. У такому разі ці курси можуть пропонуватись у формі навчальних модулів та інтегрованих курсів.

Факультативи – це навчальні курси, що не входять до основної сітки годин і можуть обиратись учнями. Факультативи спрямовані на додаткове та поглиблене вивчення як певних предметів, так і отримання знань із суміжних наукових галузей. Школа надає учневі право обрати факультативний курс.

Проект нової Концепції профільного навчання пропонує такий поділ одиниць навчального процесу: базові предмети, профільні предмети, спеціальні курси / профілюючі предмети, вибірково-обов'язкові предмети, курси за вибором, факультативні курси.

Значна частина чинного шкільного суспільствознавства та того, що буде ще створено відповідно до нового державного стандарту, формується не навчальними предметами, а курсами за вибором та факультативними курсами у межах суспільствознавчого компонента освітньої галузі "Суспільствознавство".

Варто зазначити, що автори-розробники програм і засобів навчання не дотримуються чіткості у визначенні "жанру" розробленого навчального змісту: що таке предмет, що таке курс. Так, у початковій школі навчальний зміст суспільствознавства інтегрований у *навчальний предмет* "Я у світі" [3]. У

старшій школі – вже в межах *навчального курсу* "Людина і світ" [4]. Хоча принципи і підходи до виокремлення цих змістових утворень практично однакові.

Очевидно, що в ієрархії компетентностей ключова є найвищою, а предметна / загальнокурсowa компетентність є найнижчою і тому "компетентісно" неподільною: структурними компонентами предметної компетентності не можуть бути окремі компетентності, а можуть – лише певні компоненти (елементи, складові).

Можемо стверджувати, що елективний курс чи факультатив за визначенням і співвідношенням із навчальним предметом не може формувати окрему предметну компетентність.

Ми виходимо з того, що класифікаційний підхід державних стандартів створює своєрідну ієрархію компетентностей: *ключові – між предметні / між курсові (міжгалузеві і внутрішньогалузеві) – галузеві – предметні / предметно-курсowі*.

Міжпредметна компетентність – здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей. Міжпредметна компетентність може формуватися предметами одної галузі (внутрішньогалузева) і кількох різних галузей (міжгалузеві).

Предметна компетентність – набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань. Уважаємо, що предметна компетентність може бути визначена як предметно-курсowa, якщо навчальний предмет доповнюється, розширюється, поглиблюється іншими навчальними (елективними, факультативними тощо) курсами.

На нашу думку, *суспільствознавча предметно-курсowa* компетентність – це інтегрована здатність, набута у процесі вивчення в межах суспільствознавчого компоненту освітньої галузі "Суспільствознавство" окремих навчальних предметів, курсів, факультативів (відповідно до змістових ліній державних стандартів) протягом навчання в основній і старшій школі.

Схематично взаємозв'язок між ключовими компетентностями та суспільствознавчими наводимо на рис. 1.

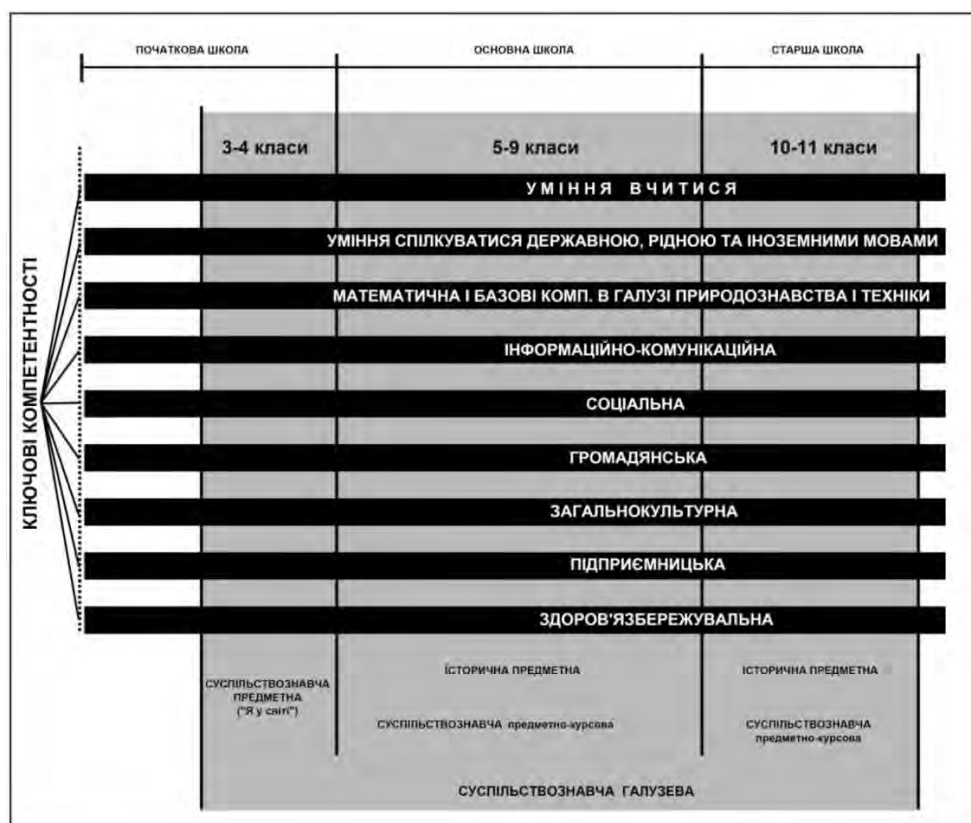

Рис. 1. Взаємозв'язок між ключовими компетентностями та суспільствознавчими.

Важливою науково-методичною проблемою є визначення структурних компонентів обох суспільствознавчих компетентностей.

Щодо структури суспільствознавчої предметно-курсowої компетентності, то звернемося до висновків А. Старевої, яка запропонувала вважати складовими суспільствознавчої компетентності знання, уміння, навички, мотиви, інтереси, набутий ціннісний досвід [5]. Зазначені компоненти можливо також перегрупувати у три структурних блоки: *когнітивний, операційно-діяльнісний та мотиваційно-ціннісний*.

3. Вона зміст когнітивного компоненту розуміє як знання, що дозволяють моделювати та закріплювати в поведінковому комплексі зразки ефективної комунікації та конструктивної взаємодії у різних сферах суспільної діяльності. Зміст діяльнісно-процесуального компонента, на думку дослідниці, визначатимуть навички практичної соціальної комунікації, досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях. Мотиваційно-ціннісний компонент виражає готовність особистості до соціально-відповідальної поведінки, успішної соціальної взаємодії, яка базується на індивідуальних та суспільних нормах та цінностях.

Звернемо увагу на те, що на першому етапі навчання – у початковій школі – інтегрований предмет "Я у світі" формує одночасно предметну і галузеву суспільствознавчу компетентність (рис. 1), які на цьому етапі навчання є тотожними.

На рівні основної і старшої школи суспільствознавча галузева компетентність поєднує предметну історичну та предметно-курсіву суспільствознавчу компетентності, які формуються на основі вивчення історії України, всесвітньої історії, суспільствознавчого обов'язкового предмета "Основи правознавства", обов'язкового курсу "Людина і світ" та елективних курсів: "Філософія", "Правознавство", "Досліджуючи гуманітарне право", "Конституційне право України", "Основи демократії", "Ми – громадяни України", "Вчимося бути громадянами", "Основи теорії та історії української суспільно-політичної думки", "Ми різні – ми рівні", "Історія української філософської думки ХХ століття", "Живи за правилами", "Права людини", "Права людини в Україні", "Історія держави і права України", "Еволюція влади" тощо.

Навчальний зміст шкільного суспільствознавства диференційований за змістовими лініями, які по-різному визначаються у державних стандартах і навчальних програмах.

У початковій школі суспільствознавча галузева (і одночасно предметна) компетентність структурно-тематично охоплює чотири наскрізні лінії: *людина, людина серед людей, людина в суспільстві, людина у світі*, які виявляються у змісті інтегрованого предмета "Я у світі".

За новим стандартом базової і повної загальної середньої освіти в основній школі суспільствознавча галузева компетентність охоплює зміст *історичного компонента* та трьох змістових ліній суспільствознавчого компонента: *людина у правових відносинах; людина в культурно-духовній сфері життя; людина як біосоціальна істота та найвища цінність*.

Аналогічно і на рівні старшої школи. Суспільствознавча галузева компетентність старшокласників охоплює зміст *історичного компонента* та п'яти змістових ліній суспільствознавчого компонента: *людина в суспільно-політичній сфері; людина в соціальній сфері; людина у правовій сфері; людина в економічній сфері; людина в культурно-духовній сфері*.

Отже, структурувати галузеву і предметно-курсіву компетентності можна за зазначеними вище змістовими лініями і відповідно до трьох етапів їх формування:

Етап початкової школи.

– для галузевої суспільствознавчої компетентності: знання, уміння, навички, мотиви, інтереси, ціннісний досвід за змістовими лініями: *людина, людина серед людей, людина в суспільстві, людина у світі*.

Етап основної школи.

– для галузевої суспільствознавчої компетентності: знання, уміння, навички, мотиви, інтереси, ціннісний досвід на основі засвоєння *історичного компонента* освіти та суспільствознавчого за змістовими лініями: *людина у правових відносинах; людина в культурно-духовній сфері життя; людина як біосоціальна істота та найвища цінність*;

– для предметно-курсіву суспільствознавчої компетентності, що формується на уроках основ правознавства: знання, уміння, навички, мотиви, інтереси, ціннісний досвід на основі засвоєння суспільствознавчого компонента галузі за змістовою лінією: *людина у правових відносинах*.

Етап старшої школи.

– для галузевої суспільствознавчої компетентності: знання, уміння, навички, мотиви, інтереси, ціннісний досвід на основі засвоєння *історичного компонента* освіти та суспільствознавчого за змістовими лініями: *людина в суспільно-політичній сфері; людина в соціальній сфері; людина у правовій сфері; людина в економічній сфері; людина в культурно-духовній сфері*;

– для предметно-курсіву суспільствознавчої компетентності: знання, уміння, навички, мотиви, інтереси, ціннісний досвід на основі засвоєння *суспільствознавчого компонента* галузі за змістовими лініями: *людина в суспільно-політичній сфері; людина в соціальній сфері; людина у правовій сфері; людина в економічній сфері; людина в культурно-духовній сфері*.

Очевидно, що структурні компоненти суспільствознавчої і предметно-курсіву компетентностей потрібно наповнити конкретним змістом відповідно до предметів і курсів, що вивчаються, та з урахуванням їх розвитку на трьох рівнях середньої освіти. Теоретична робота з такого наповнення має бути комплексною: аналіз положень стандартів, навчальних програм, урахування міжпредметних (внутрішньогалузевих і міжгалузевих) зв'язків, психофізіологічних особливостей учнів тощо.

Ми ж хочемо звернути увагу на недосконалість змістових ліній, запропонованих освітніми стандартами, оскільки між ними на переходах між рівнями загальної освіти не відчувається наступності. Змістові лінії для

основної і старшої школи сформовані більше за "державоцентричним" принципом, де людина виступає своєрідним об'єктом, що знаходиться у межах впливу сфер політики, права, економіки, культури тощо.

Ми з позицій людиноцентризму (гуманізму), підтримуючи думку В. Арешонкова [6: 322-333], пропонуємо три наскрізні змістові лінії суспільствознавства від початкової до старшої школи:

- людина у самоусвідомленні власної сутності;
- людина у взаємодії із людьми і природою;
- людина в професійній діяльності і громадянській активності.

Висновки. Відповідно до цих ліній потрібно сформувати компоненти галузевої та предметно-курсних суспільствознавчих компетентностей з урахуванням зауважень А. Старєвої, що компетентна людина має знати, що і як робити; уміти робити, виконувати; бажати це робити; оцінювати, порівнювати, цінувати зроблене.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Смагін І. І. Підручник із суспільствознавства в українській школі 1920-1990 рр. : проблеми створення і функціонування : [монографія] / Ігор Іванович Смагін. – Житомир : Полісся, 2010. – 411 с.
3. Я у світі. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 3-4 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/07_ya_u_sv.pdf.
4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Людина і світ. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень ; Філософія. Профільний рівень ; Правознавство. Рівень стандарту. Академічний рівень. – К. : МОНУ, 2010. – 95 с.
5. Старєва А. М. Предметно-методична компетентність учителя суспільствознавчих дисциплін (в умовах запровадження нових Державних освітніх стандартів) / А. М. Старєва // Методист. – 2013. – № 4 (16). – С. 25–30.
6. Арешонков В. Ю. Зміст шкільної суспільствознавчої освіти в Україні у XX столітті : формування і трансформації : [монографія] / Володимир Юрійович Арешонков. – Житомир : Полісся, 2014. – 381 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Entsiklopediya osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrayiny ; [golovnyy red. V. G. Kremen]. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
2. Smagin I. I. Pidruchnyk iz suspilstvoznnavstva v ukrayinskiy shkoli 1920-1990 rr. : problemy stvorenniya i funktsionuvannya [Handbook of Social Studies in Ukrainian 1920-1990 School Years : the Problem of Creating and Functioning] : [monografiya] / Igor Ivanovych Smagin. – Zhitomir : Polissya, 2010. – 411 s.
3. Ya u sviti. Programa dlya zagalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 3-4 klasy [I am in the World. The Programme for Secondary Schools. 3-4 Classes] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/07_ya_u_sv.pdf.
4. Programmy dlya zagalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 10-11 klasy. Lyudyna i svit. Riven standartu. Akademichnyy riven. Profilnyy riven ; Filosofiya. Profilnyy riven ; Pravoznavstvo. Riven standartu. Akademichnyy riven [Programme for Secondary Schools. 10-11 Classes. The Man and the World. The Level of Standard. The Academic Level. Core Level ; Philosophy. Core Level ; Jurisprudence. The Level of Standard. Academic Level]. – K. : MONU, 2010. – 95 s.
5. Stareva A. M. Predmetno-metodychna kompetentnist uchytelya suspilstvoznnavchykh dystsiplin (v umovakh zaprovadzhennya novykh Derzhavnykh osvitnikh standartiv) [Subject-Methodical Social Science Teacher's Competence (in Terms of Introducing New State Educational Standards)] / A. M. Stareva // Pisyadyplomna osvita v Ukrayini [Post-Graduate Education in Ukraine]. – 2011. – № 1(18). – S. 67–72.
6. Areshonkov V. Yu. Zmist shkilnoyi suspilstvoznnavchoyi osvity v Ukrayini u XX stolitti : formuvannya i transformatsiyi [Contents of School Social Science Education in Ukraine in the Twentieth Century : the Formation and Transformation] : [monografiya] / Volodymyr Yuriyovych Areshonkov. – Zhytomir : Polissya, 2014. – 381 s

Матеріал надійшов до редакції 04.08. 2014 р.

Смагін І. І. *Общественно-педагогическая компетентность учащихся: понятие, содержание, структура.*

В статье предложено определение содержания понятий "общественно-педагогическая отраслевая компетентность", "общественно-педагогическая предметно-курсовая компетентность" и вычленена структура этих компетентностей. Сделан вывод о том, что формирование компонентов отраслевой и предметно-курсовых общественно-педагогических компетентностей должно осуществляться с учетом следующих содержательных линий: человек в самосознании своей сущности; человек во взаимодействии с людьми и природой; человек в профессиональной деятельности и гражданской активности.

Ключевые слова: общественно-педагогическое образование, компетентность, образовательный стандарт.

Smagin I. I. Social Science Students' Competence: Concept, Content, Structure.

This article presents the definition of the meanings "social science sphere competence" and "social science subject-courses competence" and explicates the structure of these competences. Social science sphere competence is an integrated capability that is acquired during the whole school years in the process of learning on the master's degree "Social Science" within its historical and social science components according to the lines of state standards. Social science subject-course competence is an integrated capability, acquired in the process of learning school subjects, courses, elective courses (according to the content lines of state standards) within the social science component of the field "Social Science" during teaching in primary and secondary schools. The structure of social science subject-course competence includes the following components: knowledge, skills, motivations, interests, values experience. These components may also be regrouped into three structural components: cognitive, operational and activity-motivational value. It is concluded that the formation of the components of sphere and subject-courses social science course competencies have to be carried into the practice taking into account such content lines as: a man in self-awareness of its own essence; a person in the interaction with people and environment; a man in the professional and civic activity.

Keywords: *social sciences, competence, educational standard.*